

סילביה פוגל-ביזאוי ורחל שרעבי (עורכות). **בין הפרטי לציבורי: נשים בקיבוץ ובמושב**. ירושלים: מאגנס. 2013. 529 עמודים

תמה חלפין*

כבר בכותרת הספר אפשר לראות חידוש מרענן בשדה המחקר של מגדר בחברה הישראלית, והוא הצבתם של הקיבוץ והמושב תחת קורת גג אחת. על סוגיית המגדר בקיבוץ נכתב לא מעט, בעיקר בשל ייחודיותו של הקיבוץ בטשטוש הגבולות בין הפרטי לציבורי, התקווה שנתלתה ביכולתו של טשטוש זה ליצור שוויון מגדרי ומפח הנפש שבצדה.¹ לעומת זאת, נשות המושבים בישראל עוררו פחות עניין במחקר לאורך השנים. הסיבות לכך מגוונות, אך הן קשורות הן בהאדרתו של הקיבוץ בתקופת היישוב ובהשתקפותה של תקופה זו במחקר ההיסטורי והסוציולוגי והן בכך שרבים מהמושבים שהוקמו אחרי קום המדינה ("מושבי העולים") נדחקו לשולי התודעה, ועל תפקידם בעיצוב החברה בישראל נכתב מעט מאוד, כפי שמתארות שרעבי וחדד-קדם בספר זה. במבוא המצוין שכתבו עורכות הספר נפרשת סקירה היסטורית וסוציולוגית מקיפה העומדת על הדמיון והשוני בין הקיבוץ למושב בהקשר של חיי הנשים. העורכות מגדירות את מטרת הספר כהצגת "ההתפתחות ההיסטורית של מגדור המרחב הפרטי בקיבוץ ובמושב, הוא [הספר] מדגיש את הדינאמיות המאפיינת אותם ומאיר את הספרות המשתנות שנוצרו במהלך אותה התפתחות" (עמ' 11). ממכלול המאמרים המוצגים בספר אכן עולה ומתבהרת תמונה זו על מורכבויותה ודקויותיה. הספר מחולק לשני חלקים לפי ציר ההתפתחות ההיסטורי. חלקו הראשון של הספר מוקדש לתקופת היישוב שלפני קום המדינה, ואילו חלקו השני עוסק בשאלות מגדר במושבים ובקיבוצים מאז קום המדינה ומתמקד בתקופות של שינוי חברתי מואץ. בתוך כל אחד מהחלקים נשמרת הפרדה בין המאמרים העוסקים בקיבוץ לאלו העוסקים במושב. אבקש לתאר את התמונה העולה ממכלול מאמרי הספר, אך בשל קוצר היריעה אתעכב רק על מאמרים מרכזיים בכל אחד מחלקיו. חלקו הראשון של הספר, זה העוסק בתקופת טרום המדינה, כולל מאמרים בנושאים מגוונים ביותר – אימהות בימי ראשית הקיבוץ, נשים בקיבוץ הדתי, חברות המושבים ותנועת הפועלות ועוד. מוטיב חוזר במאמרים אלו הוא הדרתן של נשים ממוקדים שונים, למשל בספרות, בהגנה ובתנועת הפועלים, ושתיקתן בנושאים ציבוריים ואף אישיים. העדרן של נשים ממוקדי הכוח בתקופות אלו ומיעוט השתתפותן בחיים הציבוריים הופך את המחקר עליהן מאתגר בשל דלות החומרים הארכיוניים המביאים את קולן של נשות התקופה. ההתמודדות עם אתגר זה מביאה לעתים למציאת חומרים מעניינים במיוחד, כמו יומנים משנות הארבעים של אימהות בקיבוצים שאותם מנתחת צפרירה שחם, הכתבים הספרותיים שנדחקו לשולי התודעה שעליהם מתבסס מאמרה הנהדר של יפה ברלוביץ, או ראינות עם נשות המושבים במאמרה של רחל שרעבי. מאמרים אחרים מתבססים על חומרי ארכיון שרובם ככולם מתעדים עשייה גברית בעיקרה אך

* דוקטור לאנתרופולוגיה מטעם אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

1 הרצוג, ח' (1996). עיוורון מינים? נשים בחברה ובעבודה. בתוך מ' אלקנה (עורכת), *ישראל אל שנות 2000 – יוזמה לצדק חברתי* (עמ' 67-84). גבעת חביבה: יד יערי.
פוגל-ביזאוי, ס' (1992). נשים בקיבוץ: אימהות או חברות? בתוך ס' פוגל-ביזאוי (עורכת), *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות* (6) (עמ' 67-151). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

כזו הנוגעת לעניינים הקשורים לנשות התקופה, למשל דיונים באשר למעמד החברה בקיבוץ הדתי וזכויות הקניין של אשת המושב (רוזנברג פרידמן), או דיונים באשר לזכותה להתגייס לצבא הבריטי (גרניט הכהן). הבחינה של נושאים אלו דרך קולותיהם של הגברים דווקא מלמדת על השיח שעסק בשאלות מגדריות באותה התקופה, אך אינה בגדר חידוש מחקרי.

שני מאמרים בולטים בחלקו הראשון של הספר. האחד הוא מאמרה של יפה ברלוביץ, העוסק באפיון ספרות הנשים שהתפתחה בתנועה הקיבוצית בעשורים הראשונים לקיומה. ברלוביץ מאפיינת את ספרות הנשים הקיבוצית ומראה כיצד נכתבה ספרות זו למרות הדרה שיטתית שלה, וכיצד דווקא בשל הדרה זו נוצר קול ספרותי מובחן המבטא נרטיב אלטרנטיבי לנרטיב הגברי ההגמוני של ספרות התקופה. מאמר מרתק נוסף הוא מאמרה של שרעבי על נשות מושבי עמק יזרעאל בתקופת היישוב, המתאר נשים שנעדרו עד כה מהמחקר שהתמקד בגברים או בנשות הקיבוץ. מאמר זה קושר בין חייה הקשים של אשת המושב לסוגיית הגבולות בין הספרה הפרטית והציבורית. בניגוד לקיבוץ, המושב נבנה כקהילה שיחידת הבסיס המשמעותית שלה היא המשפחה הגרעינית, והוא ייחס למשפחה חשיבות רבה. עבור נשות המושב היה תפקידן במשפחה כאימהות וכמנהלות משק בית חשוב ביותר, ועבור חלקן היה זה המניע לבחור בחיי המושב ולא בהתיישבות הקיבוצית. עם זאת, הייחודיות של מושב העובדים הישראלי יצרה מציאות שבה הגבולות בין הפרטי לציבורי נזילים, בעיקר בכלל האמור בפעילות הכלכלית של משק הבית. נזילות זו אמנם יצרה מקום מסוים לאישה בספרה הציבורית, אך המחיר היה חיי עבודה קשה ותובענית הן בגידול הילדים והחזקת משק הבית והן בטיפול במשק החי ובעבודה החקלאית.

חלקו השני של הספר עוסק בהבניית גבולות המגדר בעידן שאחרי קום המדינה. מובאים בו מאמרים הבוחנים את גבולות המגדר מזוויות שונות בתוך תהליכי שינוי חברתי, ואת השפעתו של שינוי כזה על תהליכים הקשורים במגדר. המאמר הפותח את החלק הזה הוא מאמרו של רחל שרעבי ונעמה חדר-קדם, "החלוצות ממושבי העולים". זהו מאמר חשוב ביותר המביא את קולה של אוכלוסייה מוחלשת ומושקת בדרך כלל, נשים מזרחיות שיושבו על ידי המדינה במושבי העולים בפרוודור ירושלים בשנות החמישים. שרעבי וחדד-קדם משמיעות את קולן של נשים אלו, שכמעט ואינו נשמע, מספרות את סיפורן ברגישות ובחוכמה וקושרות את הסיפור האישי למציאות של שינוי חברתי ומפגש בין-תרבותי.

מאמר חשוב נוסף הוא מאמרה של מיה להב-גומא "פרקטיקות של אי שוויון מגדרי בקיבוץ המתחדש". בניגוד למאמר של שרעבי וחדד-קדם, להב-גומא עוסקת בנושא שנחקר לעיפה והוא אי-השוויון המגדרי בשוק העבודה הקיבוצי. חשיבותו של מאמר זה היא בנקודת המבט הרעננה שהחוקרת מציעה. היא אינה פונה למחקר כמותני של אי-השוויון אלא לוקחת מחקר זה כנתון ויורדת לעומקם של נתונים אלו דרך ראיונות עם אנשי הניהול המופקדים על שוק העבודה הקיבוצי. באמצעות ניתוח של שיחותיה עם מנהלים שונים (גברים כולם) של קיבוץ אחד היא מצליחה לרדת לשורש הבעיה המוכרת ולהראות כיצד בחסות של רציונליות ניהולית "נייטרלית" נוצרת אפליית נשים בקיבוץ.

המאמר החותם את הקובץ, מאמרה של סילביה פוגל-ביזאוי, עוסק בפמיניזם בתנועה הקיבוצית משנות השמונים ועד היום. פוגל-ביזאוי מתחקה אחר גופים רשמיים העוסקים בקידום נשים בתנועות הקיבוציות, מראינת נשים שעמדו בראשם של הגופים האלה ועומדת על היחס שביניהם ובין התנועה הקיבוצית והעומדים בראשה. מסקנותיה של פוגל-ביזאוי אינן מעודדות במיוחד. היא מזהה תהליכי קואופטיציה לאורך כל התקופה הנחקרת ומראה כיצד תהליכים אלו מונעים

התפתחות של פוליטיקה פמיניסטית בתוך התנועה הקיבוצית.

נושא הפעילות הפמיניסטית של נשות הקיבוץ והמושב מוזכר בספר פעמים אחדות, לא פעם דווקא בשל העדרו. כפי שעולה ממכלול המאמרים, וממאמרה של פוגל-ביזאוי בפרט, בתקופת היישוב קמו התארגנויות של נשים שפעלו למען קידומן בנושאים שונים, למשל ארגון הפועלות והמאבקים למען ייצוג פוליטי, זכויות קניין והשתתפות בהגנה. בעיקרו של דבר היה זה מאבק על מקומן של נשים בספרה הציבורית. ניכר כי למרות הצלחות נקודתיות של מאבקים אלו – נשים גויסו לצבא והורשו לחתום על חוזה החכירה במושבים, למשל – מקומן של הנשים נותר בעיקר בספרה הפרטית או בשולי הספרה הציבורית ובאזורי הגבול שבין השתיים. מאמרים שונים בקובץ מראים כיצד גם ללא תודעה פמיניסטית וללא התארגנות פוליטית נשית יצרו נשים בתוך קהילות אלו משא ומתן על הגבולות שבין הפרטי לציבורי, ולא פעם אף שינו אותם. השינוי הגיע מתוך פרקטיקות של יומיום, אינטראקציות בתוך המשפחה והקהילה, או מתוך מפגש עם מנגנוני מדינה (שלי-ניומן; סיקורל; שרעבי וחדד-קדם; גנני).

הספר מכיל 16 מאמרים, לא כולם זהים באיכותם ובחדשנותם, אך אין ספק כי המכלול עולה על סך מרכיביו. עורכות הספר מציגות תמונה מגוונת ככל האפשר, העוסקת בתקופות שונות (החל בתקופת היישוב, דרך מושבי העולים של שנות החמישים והשישים ועד לימינו אנו), בנשים מקבוצות חברתיות שונות (אשכנזיות ומזרחיות, דתיות וחילוניות), בקהילות שונות (קיבוץ שיתופי וקיבוץ מתחדש, קיבוץ חילוני ודתי, מושבים שיתופיים ומושבי עולים וכן המושב הקראי והקיבוץ העירוני), והמחקרים הם מדיסציפלינות שונות: למרות ריבוי הסוציולוגיות ניתן למצוא בו גם חוקרות מתחומי הספרות, החינוך, הגיאוגרפיה, העבודה הסוציאלית והתקשורת. גיוון זה מאפשר לספר להכיל מורכבויות ולהשמיע קולות שונים של נשים בהתיישבות הכפרית בישראל לדורותיה. כפי שכותבות עורכות הספר במבוא, מהעיסוק בהתמודדותן של נשים אלו עם אתגרי החיים עולה תמונת מציאות משותפת ברורה, ובה כל עוד יעסוק הדיון בגבולות מגדריים בנשים בלבד לא ייתכן שינוי של ממש. נראה כי גם מבחינה מחקרית האתגר הבא הוא להפנות את זרקור לימודי המגדר לא רק לנשים בקיבוץ ובמושב, אלא גם להשפעה של הגבולות המגדריים על הגברים במחוזות אלו.